
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2(091)

Г.І. Біват

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ІНФОРМАТИВНІ ДЕСКРИПТОРИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА (ЗА ТВОРЧІСТЮ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ)

У статті проаналізовано роль і значення власних назв як сильних позицій тексту, що несуть інформацію про шляхи історико-культурного розвитку суспільства, у ліриці І. Калинця. Виявлено набір стратегій і тактик у побудові віршового твору через аналіз функцій та позицій власних назв.

Ключові слова: власна назва, етимологія слова, антропоніми й топоніми, визначні події й архітектурні споруди.

Проблеми функціонування та специфіки сильних позицій тексту вперше порушено в статті Ірини Арнольд "О значении сильной позиции в интерпретации художественного текста" (1978), де сильними позиціями визначено заголовки, епіграфи, прологи та епілоги, а також перші й останні рядки тексту. Дослідниця вважає, що сильні позиції тексту є особливим прийомом, за допомогою якого автор наголошує на найбільш значущій інформації, підкреслює найбільш важливі дескриптори інформаційного поля [1, с. 23]. До таких дескрипторів віднесемо й імена та власні назви, оскільки вони мають неабияке значення у текстах сучасної світової поезії, є "специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані у сучасну суспільну свідомість" [6, с. 1], тобто виконують роль носіїв суми фонових знань. Онтологічні та гносеологічні властивості власних назв були предметом уваги різних наукових напрямів мовознавства і лінгвопоетики: порівняльно-історичного (В. Джонз, М. Мюллер, А. Мейє, В. Иванов, В. Нерознак), структурно-семіотичного (П. Флоренський, М. Фуко, Ю. Лотман), семантичного (О. Смирнов, Т. Ненашева, А. Вежбицька, С. Кріпке) та комунікативно-когнітивного (О. Андрієнко, Л. Гнаповська, Г. Молчанова, С. Львовчкіна, Т. Велентайн, А. Лерер, Р. Цур). У результаті таких досліджень визначено, що власна назва містить багатошарове семантичне й асоціативне наповнення, яке сформувалося у ході культурно-історичного розвитку суспільства [6, с. 1]. Торкався цих проблем і М. Ільницький у монографії "Ключем метафори відімкнені вуста..." [3]. Оскільки ця те-

ма є цікавою, важливою і ще не достатньо опрацьованою, то ставимо за **мету** у цій **статті** дослідити роль інформативної значущості власних назв у поетичних текстах І. Калинця. У статті розглянемо вірші І. Калинця крізь призму власних назв та визначимо особливості їхнього функціонування у художньому тексті.

У художній літературі антропоніми та топоніми здебільшого несуть глибинне смислове навантаження: спрямовують думку реципієнта в певне русло, виказують авторське ставлення до зображуваного, формують коннотативну зарядженість тексту. Так, І. Калинець вказує на топоніми, які змінюються згідно з часовим проміжком буття, настроєм мешканців та відповідною зміною їхніх занять: "Іванопись. / у будень: Мотужин, Жорнівка, / у свято: Медвип, Лелів" [5, с. 238].

У "Львівській казочці про Росаву, кришталеву гору і тернову дудку" поет звертає увагу на назви вулиць та деяких районів міста, які, втративши своє первинне похідне значення, несуть у собі лише символічні свідчення давньоминулих життєвих подій, що вирували у цих історичних місцях: "У місті як у місті / за Галицькою брамою / чого тільки нема / нема вина з Винник / личаків із Личакова / лисиць із Лисичин / завиванців із Пекарської / сербіяночки із Сербської / гулів із Погулянки / а мені всього лиш треба / одну квітку із Зеленої" [5, с. 170]. Таким чином, поет звертає увагу читача на історичне минуле районів та вулиць рідного міста через етимологію їхніх назв.

У п'ятому вірші циклу "Квіти. Птахи. Ми" поет свої настрої, гаму почувань і спогадів передає крізь призму регіонів України, впливаючи їхні назви у текст вірша нарівні з іншими мікрообразами, влучно використовую-

ючи ті назви не лише для опису своїх настрів, а й свого бачення певних частин України за їхнім стрижневим характером: *“Мого жалю покрила галич / твою задуману волинь”*; *“Яке покуття попросити / за недослилі милі сни?”*; *“У всепрощаючий почаїв / іти розкохувать гріхи?...”*; *“Скінчилися радощів поділля. / Ми посумніли. Світ змалів”* [5, с. 161].

Прикметним у цьому аспекті є Калинцевий цикл “України (частково)”, де автор, називаючи регіони України, характеризує їх крізь призму відомих історичних подій, що відбувалися на цих землях, згадуючи одночасно й визначні архітектурні споруди та імена знаменитих історичних постатей, що прославили той чи той край. Так, Закарпаття відзначено замком Коріятовича та визначними особами: священником, письменником і поетом О. Духновичем, художником, майстром пейзажу Й. Бокшаєм та ужгородським князем Люборцем. Буковину, на думку поета, прославили письменниця “Царівна Кобилянська”, гордий повстанець Л. Кобилиця, лицар духу, художник А. Муха, “буковинський Соловій” (Назарій Яремчук). В. Стефанік (“Покутянський Геродот”) є визначним представником Покуття, а корону Данила Галицького гідно представляють “три братове” Лемко, Бойко і Гуцул. Озеро Свистязь, місто Холм та “болото-берестечко” своєрідно характеризують волинські землі. Сакральний центр великої Скіфії, Екзампей, святий Почаїв, *“А ще / Вінниця – у віно / Проскурів – у віру / Копайгород – у захист / Кременець – у моцарство”* [5, с. 161] – ось чим відзначене Поділля, на переконання поета.

Деякі рослини також отримують назви залежно від їхніх індивідуальних властивостей та традиційного ставлення до них. Так, квітку барвінок та її родину поет іменує залежно від використання (здавна барвінок використовувався в різних українських обрядах – від весільного аж до поховального): *“Я барвінок зимозеленко // мій батечко Коровай / матінка Весілля / сестра Любисток / моя наречена / Полюбимене”* [5, с. 253].

Про історичне походження назви та належність калини до історії України і її символіки поет висловлює таке припущення: *“По дорозі із варяг у греки / спинилося моє ім’я / біля Калини. // – Як називаєшся? / – Калина / – А чия будеш? / – Дніпрова. / – Давай обоє князувати”* [5, с. 253].

Як бачимо, у художньому творі власні назви “є важливим компонентом тексту й одним із способів номінації художнього образу, оскільки створюють каркас для дії, сюжету, виступають як текстотворчий фактор” [6, с. 92]. Деякі власні назви у художній літературі не мають певної підтекстової семантики, виконуючи лише комунікативно-

пізнавальну, виокремлювальну функції. Такі топоніми чи антропоніми автором винесено у заголовки, як-то: “Станіслав Людкевич”, “Олександр Мишуга”, “Олександр Довженко”, “Антонич”, “Послання до Л. Медведя”, “Беринда”, “Триптих для Алли Горської”, “Ходорів 1967”, “Нагірне біля Самбора”. Інколи власні назви поет подає у присвятах: “Прадід (Олегові Крисі)”, “По сей бік дощу (Ірині)”, цикл “Співчуття до осені (Льолі та Іванові Світличним)”. Подоколи номінативні персоналії зазначені криптограмою (“До В. М.”), що є виправданим для підцензурної поезії [2, с. 115].

Однак усі імена та назви, на думку поета, мають величезне значення для розвитку життєвого шляху як окремої людини, так і всього народу, а їхня втрата може бути доленосною. Так, у вірші “Русь” автор натякає на втрату самобутності та державності Русі-України, яка почалася зі втрати власного імені, що є рівноцінним втраті власного “Я” особистості, власної самоїдентичності: *“Прилетів змій під браму: / – Віддайте мені місто! / – Не дамо – будемо битися! / – Віддайте гетьманівну! / – Не дамо – будемо битися! / – Віддайте своє ім’я! / – Так бери – з нас не убуде”* [5, с. 230].

Багато творів поета містять закодовані в тексті власні назви, що написані з малою літери і нібито нічим не виокремлюються, однак несуть семантичне навантаження, що потребує певної інтелектуальної підготовки від читача. Приміром, вірш “Вітер”: *“Вітер мій надимає / бандери дністрових лодій. / Вітер з нами, над нами, / вітер з полками в поході. /... / Деся там княгиня в Путивлі / чадо моє Ярославна. / Мужу в поганські пустелі / вітер отецький послала. /... / Залізною йдемо у гущі, / несемо щити, як скрижалі. / З Галича вітер цілющий, / з Галича вітер державний”* [4, с. 161].

“Попри всю прозорість і легкість цього вірша він є складною естетичною структурою, яка опирається прямолінійному трактуванню. Тут бачимо принцип, який можна б назвати прийомом зміщених площин. Перед нами по суті пейзаж, у якому закодовані знаки чи голоси інших семантичних шарів тексту – історичних алюзій, культурно-мистецьких асоціацій тощо. <...> Такий прийом сильніше впливає на сприйняття читача, бо збуджує його архетипну пам’ять, діє на колективне підсвідоме сильніше, ніж пряма публіцистична декламація, а з іншого боку – вірш менш вразливий до звинувачень. Бо ж проскочило цензуру навіть слово “бандери”, тобто прапори, яке явно ж викликало в читачів зовсім інші асоціації. Згодом поет не раз буде використовувати такий прийом подвійного значення, зашифровуючи прізвиська та імена людей під загальні поняття” [3, с. 23].

Заангажовуючи семантично багатогранні метафоризовані висловлювання, власні назви, автор актуалізує проблеми, для повного висвітлення яких не має змоги в підцензурній творчості тоталітарної системи. Приміром, у циклі “Місяцелов”, іменуючи березень “Березілем”, згадуючи весняне рівнодення, порівнює його з “рівновагою сонцестояння”, “коли добридень зрівняється / з добраніччю”, поет ніби ненароком згадує Курбаса, що разом з коритом “священного дуба / до весняного плеса / нас допровадить” [5, с. 323]. А у вірші “Листопад” знову ж таки мікрообраз вітру служить поетові прикриттям для згадування героїв Гуляйполя, “Скрути під Крутами” та конотопських подій. У віршах “Заклинання” і “Світильник” (останній має підномінацію-присвяту А. Бокотеві) згадується “бокотий бокотей”, що несе в собі пам’ять роду та народу. В одному випадку, це стародавній світильник, що “осіяв” для поета “пращурів небо”, а в іншому – джбан з доісторичним питвом, яке несло в собі “ностальгійний дар євшану”. В обох віршах вібує позитивна енергетика, у міжрядковому прочитанні вгадується хвала шляхетній мистецькій справі великого художника А. Бокотея, що працює в основному з художнім склом.

Іноді І. Калинець наділяє загальні поняття іменами, закодовуючи в те поняття образ конкретної чи збірної особи. Приміром, у циклі “Дуб пишний” збірки “Міт про козака Мамаю” образ дуба є одночасно і збірним образом козака-запорожця, і колективним несвідомим української нації.

У восьмому вірші збірки “Верлібровий вирок” поет, згадуючи імена мислителів Вольтера, М. Ломоносова, ставить в один ряд з ними й Г. Сковороду, однак імені українського філософа не називає, але в контекст вірша вплетено назви деяких творів мислителя, стрижневу думку його філософії та деякі його висловлювання, за якими прочитується ім’я автора: “Я сам собі володар / в імперії серця / а для іншої / пальцем не рушу”; “сад божественних пісень / царство Боже / в собі ношу”; “ось моя непереможна / зброя / алфавіт світу”; “світ ловив / але не спіймав” [5, с. 302]. Такий прийом вимагає від читача певного інтелектуального підґрунтя.

На підготовленого реципієнта розрахований і вірш “Інна”. На своєрідне зашифрування в ньому звернув увагу М. Ільницький. Цей поетичний твір І. Калинця “спершу хочеться сприймати як імпровізацію на тему тичининського шедевр, як продовження цього твору в тонкому переплетінні його мінорних і мажорних акордів. Та раптом у плин щемливого спогаду про кохання, який є варіацією мотиву Тичининої “Інни”, вплітаються цілком нові інтонації: “...Мила скрипка вмерла. / Годі. Годі. Годі. / Золотава ме-

рва / зі старих мелодій”. Це вмерло кохання, вмерла пісня чи, може, вмерло щось більше – вмер сам поет, вмер Тичина?” [3, с. 24]. У своїх розмірковуваннях М. Ільницький сумнівається, чи можна повністю погодитися з твердженнями П. Шкраб’юка, впевненого, що І. Калинець «в делікатній формі сказав в “Інни” те, що передніше Маланюк: “...від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась”». Стримує М. Ільницького від такої категоричності «передусім тон, яким сказано про цю смерть, якась тужлива інтонація: “золота мерва” щось зовсім не те, що “пофарбована дудка”» [3, с. 24]. І все ж П. Шкраб’юк має рацію. Додатковим аргументом для підтвердження цієї думки можна вважати особливості архітекtonіки вірша І. Калинця: він ніби розділений на дві половини. У першій з великим пафосом і захопленням літературний герой вірша описує свої враження від ранньої поезії П. Тичини (“коли за пультом рим / став молодий Тичина...”). Ліричний персонаж пригадує вечір, проведений за читанням тичининських ранніх віршів. І раптом пафосність зникає, обривається. Друга частина вірша І. Калинця починається з того, що вмерла “мила скрипка” і залишилася лише “мерва зі старих мелодій”. А “мерва” є “мерва”, хоч і золота, чогось путнього з неї бути не може [2, с. 56].

Віхами у життєвому шляху міста Лева та галицьких земель позначено вірш “Італійське подвір’я. Поривання”, де автор називає найвизначніші архітектурні споруди, витвори мистецтва та їхніх творців: Дім Корнякта і його будівничого Петра Барбона, Чорну кам’яницю та її архітектора П. Красовського; портрет Варвари Лянґішівни роботи М. Петраховича; Афонського старця Івана Вишенського і його гнівний трактат-послання; поета і вченого Павла Русина, що в чужих землях завжди підкреслював своє походження і проявляв неабиякий патріотизм і прихильність до рідного краю; згадує міфічного Стефана Дрофана і його друкарню. Не обходить своєю увагою автор вірша й героїчне минуле галицьких земель, оприявнених через славні імена Івана Підкови, що був страчений у Львові, Петра Конашевича-Сагайдачного, короля Данила та ін. Таким самим стилем позначено поезію “Золоті ворота. Легенда”, у якій через імена та власні назви, починаючи від Андрія Первозванного й до поетового сучасника Миколи Горбала, якому й присвячено твір, змальовано історію міста Кия та становлення держави, столицею якої стало це місто.

Залежно від порядку введення в текст виокремлено три основні позиції власних назв у поетичному тексті – ініціальна, медіальна та фінальна. В ініціальній позиції (в заголовку вірша чи в його першому рядку) власна назва започатковує композиційно-

смыслову структуру твору та спрямовує його розвиток у певному руслі. З'являючись у середині твору, власна назва неначе перериває вже сформовану логіку художньої оповіді та підпорядковує собі всі текстові елементи, спрямовуючи хід оповіді в інший бік. В останній частині твору власна назва узагальнює події, підбиває підсумок [6, с. 15].

Висновки. Опрацювання ономастичного складу поетичних текстів І. Калинця дають підстави стверджувати, що в його ліриці власні назви відіграють визначну роль. Наративність текстів великою мірою зумовлена наявністю у них власних назв, тобто у Калинцевій ліриці власні назви акумулюють в собі низку значень, впливають на зарядженість тексту, розвиток змісту вірша, акцентуючи його смислові заангажування, когнітивний стиль та функціонування історичного й культурного контексту в тому чи іншому творі. Імена та власні назви у ліриці І. Калинця розвинули значні семантичні й асоціативні зв'язки, що подекуди перетворилися на згорнуті сюжети та піднялися до рівня композиційних прийомів.

Список використаної літератури

1. Арнольд И.В. О значении сильной позиции в интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Иностранный язык в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31.
2. Виват Г.І. Концепція множинності інтертекстуального дискурсу у творчості поетів-дисидентів (І. Калинець, М. Руденко, І. Світличний, В. Стус) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філ. наук : спец. 10.01.01 / Г.І. Виват. – К., 2011. – 389 с.
3. Ільницький М.М. Ключем метафори відімкнені уста... Поезія Ігоря Калинця / М.М. Ільницький. – Париж ; Львів ; Цвікау : Зерна, 2001. – 147 с.
4. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. / Ігор Калинець. – К. : Факт, 2004. – Т. 1: Пробуджена муза. – 417 с.
5. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. / Ігор Калинець. – К. : Факт, 2004. – Т. 2: Невольничча муза. – 417 с.
6. Співак С.М. Власна назва в композиційно-смысловій структурі віршованих текстів американської поезії: комунікативно-когнітивний підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / С.М. Співак. – К., 2004. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2012.

Виват А.И. Имена собственные как информативные дескрипторы историко-культурного развития общества (по творчеству Игоря Калинца)

В статье проанализировано роль и значение имен собственных как сильных позиций текста, которые несут информацию о путях историко-культурного развития общества, в лирике И. Калинца. Обнаружено набор стратегий и тактик в строении стихотворного произведения через анализ функций и позиций имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, этимология слова, антропонимы и топонимы, выдающиеся события и архитектурные сооружения.

Vivat G. Proper nouns are information description of historical and cultural progress of society, in the poems by Igor Kalinets

In the article there is made analysis role and meaning proper noun, which is strong position of text and give information about ways historical and cultural progress of society, in the poems by Igor Kalinets. Was discovers strategy and tactics in the structure poem with help analysis function and position proper noun.

Key words: proper noun, etymology of words, anthropological and topographical names, eminent event and architectures building.